

Historie Židů v Brně

1253 – 1454

První zmínky o usídlování Židů ve městě a okolí pocházejí z doby Přemysla Otakara II (1253). Židé se těšili od počátku svého usídlování ochraně panovníka jako tzv. poddaní královské komory. Tato ochrana pokračovala i za následujících panovníků, obec se rozrůstala i hospodářsky, což na druhé straně znamenalo i zvýšené vybírání daní a poplatků. V Brně se v polovině 14. století platilo 300 dukátů, lze tedy odhadnout počet na 1000 duší.

Původní židovské osídlení se nacházelo na čtyřúhelníku vymezeném zhruba hotelem Padowetz, Zelným trhem, Masarykovou ulicí a Měnínskou (dnes Orlí) ulicí. Přibližně v místě dnešního hotelu Padowetz stávala Židovská brána. Židovská komunita byla autonomní i co do výkonu práva, náboženský život řídil rabinát. Vrchnost sledovala jen placení daní, které bylo velmi přesné a proto i ceněné. Vně ghetta byl hřbitov, přibližně v oblasti nynějšího vlakového nádraží. Synagoga stála patrně na pozemku pozdějšího kostela sv. Magdaleny, později v roce 1747 byl na tomto pozemku postaven dům se vchodem do Židovské ulice (nynější spodní část Masarykovy ul.) a nápisem připomínajícím původní templ. Samozřejmě existovala i škola, jejíž přesnou polohu již neznáme, a radnice. O jejím umístění jsou rovněž jen dohady a to soudě podle vykopávek na místě bývalého Salmova paláce odstraněného v roce 1905.

Kolem roku 1450 se začalo Evropou šířit hnutí mnicha Capistrana (Bič boží), které bylo velmi nepřátelské vůči Židům. Jedním z jeho důsledků byl příkaz patnáctiletého vladaře Ladislava Pohrobka z roku 1454 o vypovězení Židů z královských měst. To se týkalo téměř všech velkých měst na Moravě. Židé museli zanechat nemovitý majetek místním křesťanům, ti na oplátku museli za ně převzít povinnost placení dávek a daní (60 kop grošů ročně).

Z počátků středověké židovské obce je připomínáno jméno rabína Israela Bruny, tedy „brněnského“. Ten se později dostal do Řezna a v tamní obci dosáhl vysoké hodnosti (kolem roku 1450).

1454 – 1848

Od roku 1454 po následující 4 století, prakticky až do roku 1848, je období, kdy Židé vymizeli ze života města Brna. Židé po roce 1454 z počátku ani nesměli vstupovat na městskou půdu. Později se dostali alespoň na trhy, museli však platit dvojnásobné mýtné a stáječné. Obrat nastal s třicetiletou válkou. Židé byli vtaženi do zásobování armád a císař Ferdinand II. jim udělil privilegia, jimiž byli zrovnoprávněni v obchodu.

Od 17. století se Židé začínají prosazovat do průmyslových činností (mlýny, pivovary), stávají se dodavateli proviantu, potravin a z toho titulu sílí tlak na ulehčení jejich přístupu do města. Tak je postupně zrušen poplatek na hlavu, časové omezení vstupu, vstup jen přes jednu bránu apod. Je zřízen úřad židovského solicítora (výběrčího daní), který je jmenován zemským hejtmanem z řad důvěryhodných obchodníků a jako takový zastupuje i zájmy Židů u vrchnosti, městských úřadů a královské komory. Existuje rada starších (dvanáctičlenná), po dvou za každý kraj (Brno, Olomouc, Znojmo, Jihlava, Přerov, U. Hradiště). Na ulici Křenová v hostinci Nový Svět je otevřen herberk, kde jedině směli Židé přenocovat, kde byla rovněž v provozu košer kuchyně, za kterou bylo nutné platit městu poplatky. Pobyt zde byl povolen jen po dobu trhů, v noci se nesmělo vycházet a styk s křesťany byl omezen jen obchodní. Nebyly povoleny žádné řádné bohoslužby, jen polosoukromé modlitebny s tzv. malou Tórou.

V 18. století činil odhadovaný počet židovských usedlíků na Křenové asi 52 osob. Ve vnitřním městě bylo povoleno přebývat krátkodobě na základě zvláštní žádosti adresované městské radě. Týkalo se to třeba rabína, soudních úředníků židovské samosprávy a vybraných obchodníků.

Od roku 1726 platil tzv. familiantský zákon císaře Karla VI, kdy pouze nejstarší syn z rodiny dostával povolení k ženitbě. V souvislosti s tím byl proveden soupis židovského obyvatelstva, které v mnohých případech reagovalo vystěhováním do Uher, kde toto nařízení neplatilo. Následovalo nařízení, že Židé nesmí obývat příbytky v blízkosti křesťanských (katolických) kostelů a musejí být odděleni od ostatního obyvatelstva. Tak byli posléze moravští Židé separováni do 54 židovských obcí. V roce 1745 Marie Terezie nařídila úplné vypovězení Židů ze zemí Koruny české, kvůli údajné neloajlnosti za pruské války. V roce 1748 byl tento zákaz změkčen, kromě jiného i na tlak z ciziny včetně papeže, ale za obrovské poplatky (toleranční daň – na Moravě 87 000 zlatých ročně).

Od roku 1753 je v provozu v Brně první hebrejská tiskárna Franze Josefa Neumanna.

Rok 1782 je rokem tolerančního patentu Josefa II. a s ním přicházejí dlouho očekávaná a potřebná ulehčení. Židé od této doby mají povinnost vést své úřední záležitosti v zemské řeči, tj. u nás německy. Mohly být zřizovány německo-izraelské (tj. hebrejské) školy, Židé směli vstupovat na univerzity, otevřela se jim nová povolání, např. nájem půdy (pacht). Obecný zákaz usazování a familiantský zákon ale zůstávají v platnosti. Proti ulehčujícím císařským nařízením existoval ovšem tuhý odpor.

Právě v Brně protestoval magistrát ve vyjádření k císařskému dvoru ještě před uveřejněním patentu. V protestu se praví, mezi mnohým, že nelze

připustit židovské učně do města a na studia, protože Židé a křesťané nesmějí bydlet spolu, že Brno snad zůstane uchráněno nečistého pohlaví, že Židé mají odpor k robotní práci již od dob egyptského otroctví, takže jsou nezpůsobilí pracovat na propachtované půdě, krátce že Žid zůstane navždy Židem. V letech 1780 – 1782 bylo uplatněno nařízení přijmout druhé jméno (příjmení) z určeného seznamu pochopitelně německých jmen.

Od počátku 19. století dochází v kraji k bouřlivému rozvoji textilního průmyslu, zejména zpracování vlny. Továrníci Jakub Häller, Samuel Kern z Třešti, Samson Franckel a Israel Popper stojí v popředí. Další impuls rozvoje nastává po vybudování Severní dráhy z Vídně do Brna a dále do Bochni v tehdejší Haliči. V roce 1839 zahajuje výrobu ve Svitávce Löw Beer.

1484 – 1939

Revoluce roku 1848 odstranila s konečnou platností poslední omezení a diskriminaci. Od tohoto roku mají Židé právo uzavírat sňatky bez omezení, usazovat se v libovolném místě, provozovat libovolná řemesla a povolání a těšit se neomezené náboženské svobodě. K tomu, aby bylo možné vytvořit nové společenství v Brně, bylo ale třeba nejdříve získat v Brně tzv. domovskou příslušnost. Ti, kteří zde nebo v nejbližším okolí i bydleli, ji měli zpravidla podle dávných rodinných původů v dříve povolených místech usídlení. Proto v roce 1849 požádalo prvních 47 osob o přijetí do svazku města Brna a byli též přijati. Mezi nimi je řada pozdějších významných činitelů města i obce jako továrník Franckel, rodina Gomperzů, Mandlů, Drucker, Pollak a další. Z jejich středu byl zvolen devítičlenný výbor a jeho prvním úkolem bylo vytvořit základy pro náboženskou obec: zřídit synagogu, hřbitov, ustavit rabína. V roce 1852 je otevřen nový hřbitov na zakoupených pozemcích v Židenicích.

První novodobá synagoga se počala stavět na Křenové v roce 1853 podle návrhu arch. Schwendeweina z Vídně, stavitelem byla firma Onderka. V průběhu stavby vznikl známý spor o umístění varhan v synagoze, pro byli mladší neortodoxní členové. Vzhledem k přetrvávajícím protižidovským náladám bylo rozhodnuto neusilovat prozatím o zřízení náboženské obce, ale ustavit „jen“ náboženský spolek, kromě jiného i proto, že jeho ustanovení bylo v pravomoci městských orgánů a v jejich čele stál tehdy Židům přátelsky nakloněný hrabě Lažanský. Po předložení a schválení stanov byl skutečně tento spolek založen v roce 1856, což je datum počátku novodobých dějin Židů v Brně. V roce 1855 byla již dokončena i synagoga, nákladem 100 000 zlatých. Po vybudování a otevření synagogy byl zvolen nový výbor a prvním představeným (Raše Kile) byl vybrán Philipp Gomperz. Jako první oficiální rabín byl přijat Leopold Löw ze Szegedinu. V roce 1857 činí počet Židů ve městě asi 2 230, celé Brno

tehdy mělo 59 819 obyvatel, pro srovnání v roce 1834 činil počet Židů v Brně 135. Existence pouhého spolku neumožňovala, kromě jiného, vybírat daně (toto právo vůči židovským občanům měly pouze židovské obce). Proto bylo v roce 1858 požádáno o zřízení plnoprávné obce. Ta byla povolena v roce 1859.

V roce 1860 byl přijat za rabína Baruch Jakob Placzek, který tuto funkci vykonával několik desítek let. V roce 1861 byla otevřena škola s náboženským vyučováním v Josefské 49. V roce 1869 byl zvolen představeným obce Julius Gomperz, syn Philippa Gomperze, a ten stál v čele obce plných 42 let. Od roku 1880 byla v činnosti na Dornychu 7 rituální lázeň (mikve) a pekárna macesů. V roce 1883 byla otevřena na Křenové 22 modlitebna pro východní židy ortodoxního ritu, z ní se později ustavil tzv. Polský templ. Rabín Baruch Placzek byl od roku 1884 ustaven i do funkce zemského moravského rabína. Od roku 1905 byl přijat rabín Ludwig Levy a od roku 1906 působí v Brně další rabín Max Grünfeld. Ke konci století (1890) dosahuje počet členů obce čísla 7 087.

V roce 1902 začal Max Hůckl vydávat noviny Jüdische Volksstimme se sionistickým zaměřením pod vlivem Theodora Herzla. V roce 1904 byla zahájena stavba Nové synagogy na Kolišti 45 podle návrhu architekta Fleischera. Stavbu provedl stavitel Zeisel, dokončena byla v roce 1906 nákladem 221 501 korun rakouských. Byla v ní sedadla pro 324 mužů a 250 žen. Za první války přišlo do Brna několik tisíc utečenců z Haliče, pro ně bylo organizováno ubytování a stravování, zejména péčí rodiny Beerů.

Po vzniku republiky byl ustaven nový výbor ze zástupců tří hnutí (liberálního, konzervativního, středového), předsedou byl zvolen Samuel Beran, jednání se nadále vedla dvojjazyčně.

V roce 1921 vzniklo na Hybešově ulici Židovské reálné reformní gymnasium, které ukončilo svoji činnost až za okupace v roce 1941.

Židovské instituce byly soustředěny v dnešních ulicích tř. Kpt. Jaroše (dříve Legionářská) a Koliště. Tam bylo hlavní sídlo ŽO a synagoga (Koliště 45), později administrativa byla nacisty vysídlena do domu na Legionářské 31, v nadačním domě Wiesnerových na Legionářské 3 byly společenské a charitativní instituce. Další nadační dům manželů Rosenthalových na Štefánikově 54 sloužil jako starobinec, na Křenové 46 byl do roku 1927 sirotčinec. Sportovní areál Makkabi byl na Riviéře, tento výčet by mohl pokračovat ...

Největší rozmach zažila Židovská náboženská obec Brno v meziválečném období. Počet členů v roce 1938 byl asi 12 000. S Brnem je spjata řada významných osobností židovského původu: filozof a filolog Theodor

Gomperz (1832 – 1912 Vídeň), advokát politik a vydavatel Adolf Stránský (1855 — 1931), hudební skladatel Pavel Haas (1899 – 1946 Osvětim), jeho bratr český herec Hugo Haas (1901 – 1968 Vídeň), malíř Otto Ungar (1901 – 1945 Blankenheim), malíř Ludwig Blum (1891 – 1976 Haifa), historik Hugo Gold (1895 Vídeň – 1968 Tel Aviv), ministr dr. Ludwig Czech (1870 – 1942), filolog Roman Jakobson (1896 Moskva – 1982 Boston).

V ekonomice a průmyslu lze připomenout průkopníky ve zpracování vlny Jakoba Hällera z Boskovic, Lazara Auspitze, B. Redlicha, Löw-Beera. Královopolská strojírna povstala z dílen Augustina Lederera a Philipa Porgese v roce 1889. Známa je Kohnova cihelna (1881), pila Druckerů (1869), obchodní domy A. Steinbrechera a J. Hirše.

Posledními předválečnými představenými obce byli dr. Julius Zwicker (do r. 1938) a dr. Otto König (do r. 1942).

Období šoa a poválečný vývoj

Norimberské zákony začaly platit velmi záhy po 15. březnu 1939, kdy došlo k obsazení zbytku republiky. Řada omezujících opatření pro Židy, zejména pokud se týkalo zaměstnání, počala být uváděna do praxe v tichosti již v období druhé republiky. Tak například židovští lékaři byli vyzýváni, aby se vzdali svých míst v nemocnicích, sportovní kluby se “zbavovaly” židovských členů, na univerzitách bylo předčasně penzionováno několik desítek židovských profesorů.

Podle sčítání provedeném v září 1941 žilo na území Protektorátu 88 105, z toho v Brně 11 102 židovských obyvatel. Do konce války pak bylo jen z Brna a blízkého okolí deportováno do Terezína přes 10 000 lidí. Válečné běsnění přežilo asi 700 osob.

Z Brna bylo vypraveno celkem 13 transportů, první F do Minsku v listopadu 1941, poslední Dg do Terezína v červnu 1943. Transporty byly vypravovány ze základní školy na Merhautově ulici, kde je dnes umístěna pamětní deska. Transporty do Terezína pokračovaly po celou válku, ještě v březnu 1945 byl vypraven transport AE6 z Ostravy a AE7 z Olomouce.

Terezín znamenal pouhou přestupní stanicí před následným přesunem do Osvětimi a v dalších vyhlazovacích táborech na východě. Terezín měl vytvářet představu normálního života s vlastní samosprávou, policií, penězi. Fikci normality podtrhoval neobyčejně bohatý kulturní život, v Terezíně se nedobrovolně sešel výkvět židovského hudebního, divadelního a uměleckého světa. Mezi nejznámější osobnosti patřili například hudebník Pavel Haas nebo malíř Otto Ungar, oba z Brna.

Seznam transportů z Brna

F 16. 11. 1941 1000 osob do Minsku 987 zahynulo 13 přežilo
G 2. 12. 1941 1000 osob do Terezína 874 zahynulo 125 přežilo
K 5. 12. 1941 1000 osob do Terezína 933 zahynulo 67 přežilo
U 28. 1. 1942 1000 osob do Terezína 908 zahynulo 92 přežilo
Ac 19. 3. 1942 1000 osob do Terezína 957 zahynulo 43 přežilo
Ad 23. 3. 1942 998 osob do Terezína 952 zahynulo 46 přežilo
Ae 29. 3. 1942 1000 osob do Terezína 942 zahynulo 58 přežilo
Af 31. 3. 1942 1000 osob do Terezína 921 zahynulo 79 přežilo
Ah 4. 4. 1942 1000 osob do Terezína 943 zahynulo 57 přežilo
Ai 8. 4. 1942 923 osob do Terezína 845 zahynulo 76 přežilo
Aaa 27. 5. 1942 81 osob do Terezína 63 zahynuly 18 přežilo
Dg 1. 7. 1943 60 osob do Terezína 36 zahynulo 24 přežilo

zdroj: Terezínská pamětní kniha

V roce 1945 byl do čela obce zvolen Dr. Richard Spitz.

Při znovuotevření synagogy 6. září 1945 se uskutečnil i první vzpomínkový obřad. Od té doby pořádá Židovská obec Brno každoročně Tryznu k uctění památky Židů, kteří byli během druhé světové války postupně deportováni z Brna a okolí do koncentračních táborů, i těch, kteří padli hrdinskou smrtí na všech bojištích druhé světové války.

Obec byla po válce posílena vlnou repatriantů, zejména z východní (Svobodovy) armády.

Obvod působnosti brněnské obce byl v roce 1946 rozšířen i na zaniklé okolní židovské obce (Hustopeče, Ivančice, Klobouky, Slavkov, Tišnov a další). Po novém správním uspořádání Československa připadlo pod správu Židovské náboženské obce v Brně území celého tehdejšího Jihomoravského kraje, tedy např. Kyjov, Hodonín, Zlín (tehdy Gottwaldov) apod.

V roce 1948 po převzetí moci komunisty však mnoho Židů odešlo do tehdejšího mandátního území Palestina, což značně ochromilo život

brněnské komunity. K jejímu oživení přispělo, že v roce 1953 byl do čela synagogy přijat nový rabín Dr. Richard Feder z Kolína i vrchní kantor Alexander Neufeld, jehož rodina přišla do Brna ze Žiliny. Spolu se svými syny Arnoštem a Jurajem vytvářeli působivý pěvecký doprovod pravidelných i svátečních bohoslužeb v poslední funkční brněnské synagoze na Skořepce. Od roku 1961 byl rabín Richard Feder zvolen zemským rabínem.

Po smrti Dr. Richarda Spitze převzal předsednictví obce Rudolf Mandler.

V roce 1968 po okupaci tehdejšího Československa Vojsky armád Varšavské smlouvy přichází další vlna emigrace a opět dochází k oslabení činnosti obce. Následně 18. listopadu 1970 umírá PhDr. Richard Feder a je pohřben na židovském hřbitově v Brně. Po smrti Rudolfa Mandlera (1973) je do čela obce zvolen Arnošt Neufeld, který po smrti svého otce Alexandra v roce 1983 přebírá i funkci kantora. V roce 1985 je zbořena synagoga na Ponávce, takže jedinou synagogou v Brně zůstává synagoga na Skořepce.

Současnost

Nové období nastává po roce 1989 Pád totalitního režimu dává novou šanci náboženskému životu. Sídlo židovské obce se vrátilo do vlastní budovy na tř. Kpt. Jaroše. Dochází k rozvoji kulturní, společenské a sociální činnosti židovské obce.

Postupně byla obnovena činnost sportovního klubu MACCABI, jehož členové se účastní různých sportovních soutěží, bylo otevřeno Kulturní vzdělávací centrum rabína Federa, které se zabývá vzdělávací činností pro členy a jehož součástí je i pro veřejnost přístupná knihovna.

Po úmrtí rabína Richarda Federa v roce 1970 zůstala Obec až do roku 2003 bez rabína. Ani po roce 1989 nebylo jednoduché najít česky mluvícího rabína. Podařilo se to až v roce 2003, kdy nastoupil rabín Moše Koller. V roce 2007 ho v této funkci vystřídal rabín Šlomo Kučera a v současnosti je rabínem brněnské židovské obce Menaše Kliment.

V roce 2004 vzniká Agentura domácí péče JAS, která se stará především o seniory.

Významným krokem v životě židovské obce bylo vybudování rituální lázně mikve.

Od roku 2007 je v provozu i košer kuchyně.

Velmi významná je činnost tzv. Židovského domova, který zajišťuje program pro mladé rodiny s dětmi a vytváří podmínky pro jejich židovský život.

Nová tradice vznikla v rámci Dne vzpomínání na oběti holocaustu – Jom ha-šoa.

V roce 2013 se naše obec poprvé připojila k veřejnému čtení jmen obětí holocaustu na Moravském náměstí. Přidat se mohou kolemjdoucí občané, kteří tak mají příležitost připojit se přečtením několika jmen k uctění památky svých zavražděných spoluobčanů. Pro tento pietní den byl stanoven termín, kdy bylo zahájeno povstání ve varšavském ghettu v roce 1943 a podle pohyblivého židovského kalendáře připadá na 27. den měsíce nisanu.